

Doğrudan Yabancı Yatırım, Ticari Açıklık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Seçilmiş Ülkeler ve Türkiye Örneği

The Relationships between Foreign Direct Investment, Trade Openness, and Economic Growth: The Case of Selected Countries and Turkey

Suna Şahin*

Öz

Küreselleşme eğiliminin giderek derinlik kazanması özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı yatırım, ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin önemini daha da artırmış; dolayısıyla bu ilişki uluslararası ekonominin en önemli konularından birisi haline gelmiştir. Hem doğrudan yabancı yatırımın hem de ticari açıklığın büyümeyi açıklamada rolü, ekonomik büyüme sürecinde çok önemli bir faktör olarak geniş çapta kabul görmüştür. Bu bağlamda çalışmanın amacı seçilmiş ülkeler (Güney Afrika, Hindistan, Kolombiya, Meksika) ve Türkiye’de doğrudan yabancı yatırım, ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemektir. Diğer bir ifadeyle seçilen ülkeler için doğrudan yabancı yatırımların ve uluslararası ticaretin ülkelerin ekonomik büyümeye olumlu katkı sağlayıp sağlamadıklarını araştırmaktır. Seçilen ülkeler gelişmekte olan ülke konumunda olmasından ve dış ticaret ile doğrudan yabancı yatırımlara daha açık oldukları için tercih edilmiştir. Bu çalışma, 1998-2019 dönemini kapsamaktadır. Çalışmaya ait veriler Worldbank sitesinden edinilmiştir. 1998-2019 yılları kapsamında ilişkileri araştırmak adına birim kök için Levin, Lin ve Chu (LLC) testi, Panel Granger Nedensellik analizi ve Westerlund Panel eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda doğrudan yabancı yatırımların ve uluslararası ticaretin gerçekten de seçilen ülkeler için büyümenin önemli belirleyicileri olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada gayri safi yurtiçi hasıla ve doğrudan yabancı yatırımlar arasında çift yönlü bir nedensellik bulunmuştur. Gayri safi yurtiçi hasıla aynı zamanda ticari açıklığın da Granger nedeni olarak tespit edilmiştir. Yapılan eşbütünleşme analizi ile elde edilen bulguların uzun dönemde de geçerli olduğu söylenebilir. Çalışma sonucu çıkan öneri, seçilen ülkelerdeki politika yapıcıların, sürdürülebilir bir yüksek ekonomik büyüme elde etmek istiyorlarsa dış ticaretlerini ve doğrudan yabancı yatırımların girişlerini teşvik etmek için ekonomilerini liberalleştirmeleri, ticaret engellerini azaltmaları ya da kaldırmalarının gerekli olduğudur.

Anahtar Kelimeler

Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ticari Açıklık, Ekonomik Büyüme, Uluslararası Ticaret

Abstract

Globalization has highlighted the importance of the relationships between foreign direct investment (FDI), trade openness, and economic growth, especially in developed and developing countries; therefore, this is one of the most important issues in the international economy. FDI and trade openness are widely recognized as crucial factors in the process of economic growth. In this context, the aim of the current study is to examine the relationships between FDI, trade openness, and economic growth in selected countries (i.e., South Africa, India, Colombia, and Mexico) and Turkey. Particularly, this study investigates whether FDI and international trade contributed positively to the economic growth of the selected countries over the period 1998–2019. The countries examined in this study were selected because they

* **Sorumlu Yazar:** Suna Şahin (Dr. Öğr. Üyesi), İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta: suna.sahin@yeniuyuzil.edu.tr ORCID: 0000-0002-8241-739X

Atf: Sahin, S. (2021). Doğrudan Yabancı Yatırım, Ticari Açıklık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Seçilmiş Ülkeler ve Türkiye Örneği. *EKOIST Journal of Econometrics and Statistics*, 35, 111-128. <https://doi.org/10.26650/ekoist.2021.35.984568>

are developing countries; therefore, especially open to foreign trade and FDI. The data of the study were obtained from the World Bank website. The Levin, Lin, and Chu test, panel Granger causality analysis, and Westerlund panel cointegration test were employed for unit root testing to investigate the relations of interest. Results indicated that FDI and international trade are indeed important determinants of growth in the selected countries. A two-way causality was found between gross domestic product (GDP) and FDI, and GDP was identified as a Granger cause of trade openness. The findings obtained by cointegration analysis appear to be valid even in the long term. Policy makers in the selected countries may need to liberalize their economies and reduce or remove trade barriers to encourage foreign trade and FDI inflows if they aim to achieve strong and sustainable economic growth.

Keywords

Foreign Direct Investment, Trade Openness, Economic Growth, International Trade

Extended Summary

Policy makers in many countries struggle to create incentives to attract foreign direct investments (FDI), which are assumed to affect economic development positively. When a country's market is liberalized, international trade is encouraged through FDI. A lack of transparency discourages investors, who may perceive barriers to various economic activities, such as the export and import of goods. A country's degree of domestic trade openness is important to attract FDI. Trade openness is defined as the ratio of imports and exports to the gross domestic product (GDP). A high degree of economic openness indicates that a country has liberalized its economic and commercial regimes. Trade openness supports the transfer of technology and knowledge to the economy and contributes to the exercise of comparative advantages through increased exposure to competition. As trade openness, which is also accepted as an indicator of the level of trade liberalization of a country, increases, developing countries gain increased productivity and efficiency by obtaining access to new technologies available outside the country. However, the effect of trade openness on economic growth is highly debated in the current literature. This effect was found to be positive in some studies but insignificant or even negative in others. Moreover, contrary to positive views on the relationship between trade openness and economic growth, some economists believe that trade liberalization can undermine the economic growth process through various forms of macroeconomic stability, including trade distortion and the balance-of-payments crisis. Therefore, the direction of causality between trade openness and economic growth is unclear. In the study, it can be concluded that the relationship between trade openness and growth is positive for selected countries. Trade openness attracts foreign investments. Therefore, countries who welcome trade openness experience increases in the division of labor (i.e., increased productivity) and export capacity, which improve their overall economic performance. Countries with trade openness gain access to larger markets. Unfortunately, the literature suggests that the effects of FDI inflows and trade openness on economic growth are quite diverse and inconclusive.

Given this background, the aim of the current study is to examine the relationships between FDI, trade openness, and economic growth in selected countries (i.e., South Africa, India, Colombia, and Mexico) and Turkey. Particularly, this study investigates whether FDI and international trade contribute positively to the economic growth of the selected countries. The countries examined in this study were selected because they are developing countries; therefore, they are more open to foreign trade and FDI. The Levin, Lin, and Chu test, panel Granger causality analysis, and Westerlund panel cointegration test were employed for unit root testing to investigate the relations of interest within the scope of the period 1998–2019. Results indicated that FDI and international trade are indeed important determinants of growth in the selected countries. A two-way causality was found between GDP and FDI, and GDP was identified as a Granger cause of trade openness. In conclusion, trade openness and FDI are important drivers of production growth in South Africa, India, Colombia, Mexico, and Turkey. High economic growth may be considered an indicator of development potential that provides opportunities for profit making. Many developing countries are understanding the value of attracting FDI to the growth process and realizing that such investments are crucial components of development. Policy makers in the selected countries may need to liberalize their economies and reduce or remove trade barriers to encourage foreign trade and FDI inflows if they aim to achieve strong and sustainable economic growth.

Giriş

Küreselleşmeyle birlikte, ulusal ekonomilerin uluslararası ticaret ve sermaye transferleri yoluyla entegrasyonu, küresel ekonomik büyümeye hız kazandırmıştır. Bir ülkenin ekonomik büyüme açısından gücünü ve konumunu belirleyen en önemli ekonomik bileşenlerden birisi uluslararası ticarettir. Uluslararası ticaret faaliyetleri, ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip mal ve hizmetleri daha verimli üretmesine olanak sağlamaktadır. Karşılaştırmalı üstünlük teorisine göre, uluslararası ticaret durumunda bir ülke, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu malları üretecektir. Dolayısıyla daha iyi faktör donanımına sahip olduğu ve büyük ölçekte emtia ürettiği sektörlerde uzmanlaşma sağlanacaktır. Sonuç olarak, bu sektörün verimliliği ve ihracatı artacak; bu da genel ekonomik büyümeyi destekleyecektir. Heckscher-Ohlin Modeline göre, iki ülkenin farklı kaynakları varsa yani biri daha sermaye yoğun diğeri daha emek yoğunsa, ülkelerin gerçekleştireceği ticari faaliyetlerin her iki ülkede de daha yüksek üretime imkan vereceği varsayılmaktadır.

Ticari açıklık, rekabete maruz kalmanın artması yoluyla karşılaştırmalı üstünlüğün kullanılmasına katkıda bulunan teknoloji ve bilginin ekonomiye transferini sağlamaktadır. Geleneksel ticaret teorisi, ticari açıklığın bir ülkenin inovasyona, uzmanlaşmaya, üretkenliği iyileştirmeye veya gelişmiş kaynak tahsisine yatırım yaparak büyüme sağlamasına yardımcı olduğunu öne sürer. Ancak mevcut literatür, net bir ticari açıklık ve büyüme ilişkisi sağlamamaktadır. Bir ülkenin ticari açıklık seviyesi, doğrudan yabancı yatırımların çekilmesinde önemlidir. Doğrudan yabancı yatırımlar ve ihracatı artırıcı faaliyetler ekonomik kalkınmaya etki edebilir. Doğrudan yabancı yatırımlar bir araç görevi görerek inovasyon transferi, yurtiçi yatırımlarda artış ve beşeri sermayenin geliştirilmesi açısından ülkeye faydalar sağlayabilir. Bununla birlikte, ihracat faaliyetlerindeki artış, ülkeler arasında karşılaştırmalı maliyet avantajları ile daha fazla üretime imkan verir ve ülkelerin ölçek ekonomilerini iyileştirir. Bütün bunlar ihracatçı ülkeleri, dış rekabete karşı koruyarak ülkelerin giderlerini düşürür.

Doğrudan yabancı yatırım, ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, genellikle ihracata ve doğrudan yabancı yatırıma dayalı büyüme hipotezleri bağlamında ampirik çalışmalar yoluyla araştırılmıştır. Teorik literatür, ticari açıklığın gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme sürecinde hayati bir rol oynadığını göstermektedir. Doğrudan yabancı yatırım ve ticaretin ekonomik kalkınmayı olumlu etkilediğini göstermesine rağmen, bu etkinin boyutu, insan sermayesi, altyapı, ticarete açıklık, sermaye yatırımları ve makroekonomik istikrar düzeyine bağlı olarak ülkeler üzerinde değişebilir. Çok sayıda ampirik literatürün doğrudan yabancı yatırım girişleri, ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki bağı ampirik olarak analiz ettiği açıktır. Yapılan bu çalışmada 1998-2019 yıllarında Güney Afrika, Hindistan, Kolombiya, Meksika ve Türkiye için dünya bankasından elde edilen verilerle aralarındaki bu bağ araştırılmaktadır.

Ticari Açıklık, Ekonomik Büyüme ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki İlişki

Neoklasik büyüme modelleri ve aynı zamanda içsel büyüme modelleri, doğrudan yabancı yatırım-büyüme bağlantısı üzerine ampirik çalışmaların çoğu için temel oluşturmaktadır (Trinh ve Nguyen, 2015, s.1). İçsel büyüme teorisine göre ticaretin, yerli firmaları fiziki sermaye ve teknoloji transferine yatırım yapmaya teşvik etmesi nedeniyle gelişmekte olan ülkeler için pozitif bir büyüme etkisine sahip olduğu ileri sürülmektedir (Thanh ve ark.,2019, s.244). Benzer şekilde, doğrudan yabancı yatırım (DYY) girişi, gelişmiş ülkelere gelen teknoloji ve yönetim becerilerinin transferi nedeniyle ev sahibi ülke üzerinde de olumlu yayılma etkilerine sahiptir. Doğrudan yabancı yatırımlar, ev sahibi ülkedeki ihracat kapasitesini artırmakta ve çoğunlukla gelişmekte olan ülkelere dövizde kar artışına neden olmaktadır. Ayrıca, yerli yatırımlar için fon sağlanmasını artırmakta, yeni işlerin yaratılmasını teşvik etmekte, teknoloji transferini güçlendirmekte ve toplam ekonomik büyümeyi artırmaktadırlar (Dritsaki ve Stiakakis,2014, s.181).

Doğrudan yabancı yatırım (DYY), genel olarak, bir yabancı yatırımcı tarafından bir ekonomide, ya denizaşırı ticari faaliyetler kurmak ya da onlara mülkiyet ya da kontrol hakkı veren varlıklar elde etmek şeklinde yapılan bir yatırım olarak tanımlanır (Wiredu ve ark., 2020, s. 18). Diğer bir ifadeyle doğrudan yabancı yatırım, bir yatırımcının kendi ülkesindeki menşe ülke dışındaki bir ülkedeki tüzel kişiler veya bireyler tarafından ülkede iş kurmak veya bir varlık satın almak için yaptığı yatırımdır (Alabi, 2019, s.372-373). Ekonomiye sermaye ve teknoloji transferinin birincil kaynağı olduğu için ekonomik aktiviteyi teşvik etmede çok önemli bir rol oynar.

Ev sahibi ülkelerdeki DYY'nin, özellikle gelişmekte olan ülkeler söz konusu olduğunda, istihdam etkisi (iş yaratma), teknoloji yayılımı vb. yoluyla ekonomik büyümeyi artırmada çok kritik bir role sahip olduğuna yaygın olarak inanılmaktadır. Dolaylı yatırımla (kısa vadeli krediler ve portföy yatırımı) karşılaştırıldığında, doğrudan yabancı yatırım, sürdürülebilir ekonomik kalkınma sunan çok daha iyi bir araç olma potansiyeline sahiptir (Hisarciklilar ve ark., 2006, s.139). Doğrudan yabancı yatırım (DYY), gelişmekte olan ülkelere hızlı ekonomik kalkınmanın sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Doğrudan yabancı yatırım (DYY) ve uluslararası ticaret normalde ekonomik büyümeyi ve ülkelerin dünya ekonomisiyle entegrasyonunu sağlayan kanal olarak görülmüştür.

İhracatçılar rekabet yoluyla inovasyon ve üretim teknolojisini kullanarak dış pazarlara girmeye çalışırlar. Teorik olarak, DYY ve ticaret arasındaki ilişki, ya DYY'den ihracat genişlemesinin teşvik edilmesi yoluyla ticarete yapılan yatırımın etkisinden ya da ihracatın genişlemesi nedeniyle yurtdışında ilgili hizmetlerin ve liberal ticaret politikası rejiminin kurulması yoluyla ticaretin yatırım üzerindeki

etkisinden kaynaklanabilir. Böyle bir bağlamda, bu iki kavram arasındaki bağlantı, ikame veya tamamlayıcı bir etkiyi ima edebileceğinden kafa karıştırıcı olabilir. İlk etki, doğrudan yabancı yatırım ve ticaretin nasıl üretimin belirleyicisi ve yatırım için bir itici güç olarak hareket edebileceğini açıklayan Mundell (1957) tarafından tanımlanmıştır (Thanh ve ark.,2019, s.244). Bu görüşün aksine, Aizenman ve Noy (2006), uluslararası ticaretin artan DYY girişi hacmine bağlı olduğunu, DYY'nin varlığının da ev sahibi ülkenin ticaretini geliştirme potansiyeline sahip olduğunu ayrıca ticaret ve DYY arasındaki geri bildirim etkilerinin gelişmekte olan ülkelerde sanayileşmiş ülkelere göre daha güçlü olduğunu belirtmişlerdir. Hızla büyüyen ticaret entegrasyonu çağında, ülkelerin ticarete açıklık derecelerinden bağımsız olarak sermaye hesabı politikalarını seçemeyecekleri söylenebilir (Aizenman ve Noy, 2006, s.334). Doğrudan yabancı yatırımlar ekonominin büyümesine olumlu katkıda bulunabilirler. DYY'nin ekonomik büyümeyi ve dolayısıyla daha fazla altyapı geliştirme ihtiyacını desteklediği, sağlam makroekonomik ortamın sağlanmasının yanı sıra insan sermayesinin gelişiminin sağlanmasının ülkeye DYY üretkenliğini ve akışını artırmak için gerekli olduğu belirtilebilir (Adegbite ve Ayadi, 2010). Bunun aksine olan görüşlerde, doğrudan yabancı yatırımların sadece küçük katkı sağladığı ve önemli olmadığı görüşü, mevcuttur. Örneğin, Akinlo (2004) çalışmasının sonucu hem özel sermayenin hem de gecikmeli yabancı sermayenin ekonomik büyüme üzerinde küçük ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir. Benzer görüşü destekleyen diğer bir çalışma için Louzi ve Abadi (2011)'nin çalışmasına bakılabilir.

Uluslararası ticaretin olmadığı bir dünyada, siyasi sınırlar pazarları belirler ve ülkeler büyük olmak için ekonomik teşviklerle karşı karşıya kalır. Aksine, bir ülke dünyanın geri kalanıyla ne kadar çok ticaret yapabilirse, siyasi sınırlarını pazarının sınırlarıyla o kadar az tanımlayabilir (Alesina ve Wacziarg, 1998,s.307). Ekonomik büyüme ve kalkınmanın temel uyarıcısı yatırımdır ve çeşitli ülkeler için bu yatırımın en önemli kaynağı ulusal tasarruftur. Gelişmekte olan ülkelerin çoğu düşük milli gelir, enflasyon, işsizlik gibi bazı temel ekonomik zorluklarla nedeniyle yatırım sıkıntısı ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu nedenle bu ülkeler, açıkları kapatmak için sürekli olarak dış borçlanmaya gitmektedir. Ancak bir süre sonra bu borçları geri ödemekte güçlük çekerler. Bunun bir nedeni yapılan yatırımların karlı olmayan alanlarda kullanılmış olmasındandır. Bu sorun, o ülkelerin ekonomisi üzerinde olumsuz etkiye sahip olan dış borçların artmasına neden olmaktadır. Bu nedenlerle, bu ülkeler yabancı yatırımı, özellikle doğrudan yabancı yatırımı kullanmaya teşvik edilmektedir. Çok sayıda ülkede politika yapıcılar, doğrudan yabancı yatırımları çekmek için türlü teşvik yaratmakla uğraşırlar çünkü bunun ekonomik gelişmeyi olumlu yönde etkileyeceği varsayılmaktadır. 1990'lı yıllarda özellikle gelişmekte olan ülkelerde DYY ve ticaretteki büyümenin patlaması, DYY ve ticaretin büyüme üzerindeki etkisine odaklanılmasına neden olmuştur (Farshid ve ark., 2009, s. 37). Ekonomik büyüme, bir ekonominin mal ve hizmet üretme kapasitesinde bir dönemden diğerine

kıyasla bir artış olarak tanımlanır (Ali ve Hussain, 2017, s.63). Yüksek ekonomik büyüme, gelişme potansiyelinin bir göstergesi olarak kâr elde etme fırsatlarını sağlar. Gelişmekte olan birçok ülke, büyüme sürecinde doğrudan yabancı yatırımları çekmenin önemini giderek daha iyi anlamakta ve aslında bunu kalkınma için önemli bir parça olduğunu fark etmektedir (Ogobokor, 2016,s.216). Teorik modellerde, ticari liberalizasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ya yoktur ya da belirsizdir. Geleneksel bir neo-klasik büyüme modelinde ticaret, üretim büyümesinin denge veya sabit durum oranını etkilemez, çünkü varsayımına göre büyüme, dışsal olarak verilen bir teknolojik ilerleme ile belirlenir (Jonsson ve Subramanian, 2000, s.4). Doğrudan yabancı yatırımın ekonomik büyüme sağlayabileceği üç ana kanal vardır. Bunlardan (Trinh ve Nguyen, 2015, s.1) birincisi, yurt içi tasarrufların bağlayıcı kısıtlamasından kurtulmasıdır. Bu durumda DYY, sermaye birikimi sürecinde yurt içi tasarrufları artırır. İkincisi, DYY, teknoloji yayılmalarının faktör verimliliğinde ve kaynakların kullanımında verimlilikte artışa yol açarak büyüme sağlama sürecidir. Üçüncüsü ise DYY, artan kapasite ve yerli üretimde rekabet gücünün bir sonucu olarak ihracatta artışa yol açmasıdır. DYY nispeten daha istikrarlı fonlar sağlar, istihdamı ve ticareti artırır; yeni üretim süreçleriyle sektörler arasında ileri ve geri bağlantılar yaratır (Samantha ve Haiyun, 2017, s.70). DYY'nin, özellikle dünyanın gelişmekte olan ülkeleri için gelir dağılımının iyileştirilmesi veya yoksulluğun azaltılmasına paralel olarak gelir ve istihdamın büyümesi, teknolojik ilerleme, sosyo-ekonomik kalkınma için kurtarıcı bir araç olduğuna inanılmaktadır (Serge ve Yaoping, 2010, s. 99).

1817 yılında David Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre serbest dış ticaretten her iki ülke de karlı çıkacaktır. Dolayısıyla mal ve hizmetler ticareti üzerindeki kontrollerin kaldırılması hem ülkelerin büyümesine hem de ihracat düzeyinin artmasına neden olmaktadır. Bu durum ticari açıklığın büyüme üzerindeki pozitif etkisini göstermektedir (Ümit,2016,s.256). Ticari açıklık, ekonomik performansın önemli belirleyicisidir. Bir ülke ticaretini serbestleştirerek toplam çıktısını artırabilir. Genel olarak, bir ülkenin pazar veya ticaret potansiyeli, yabancı yatırımı çeken ve böylelikle ticaret için daha fazla fırsat yaratan ülkedeki GSYİH düzeyi ile temsil edilir. Ticari açıklık, rekabete maruz kalmanın artması yoluyla karşılaştırmalı üstünlüğün kullanılmasına katkıda bulunan teknoloji ve bilginin ekonomiye transferine yardımcı olur (Wiredu, 2020,s.19). Ayrıca, liberalizasyon uzmanlaşmayı ve işbölümünü artırarak ülkenin üretkenliğini ve ihracat kapasitesini yükselterek genel ekonomik performansını da iyileştirir. Dolayısıyla, sağlam teorik temellere dayalı olarak, açıklık ve ekonomik büyüme arasında güçlü bir pozitif bağlantı olduğu iddia edilebilir. Pratikte bu bağlantıyı araştıran ampirik çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin, Le ve diğerlerine (2015) göre, daha fazla ticari açıklığa sahip ülkeler, daha az açık olanlara kıyasla nispeten daha yüksek bir ekonomik büyümeye sahiptir. Benzer görüşler Alesina ve Wacziarg (1998) ile Jonsson ve Subramanian (2000) tarafından da paylaşılmıştır. Küçük ülkeler, ticarete açık olmadıkça daha büyük pazarlara erişimden yararlanamayacakları için açık ticaret politikaları

benimseme teşvikleriyle karşı karşıyadır. Böylece küçük ülkelerin ticarete daha açık olması beklenebilir (Alesina ve Wacziarg, 1998, s.307).

Ticari açıklığın desteklenmesinin arkasındaki ana neden, II. Dünya Savaşı'ndan sonra birçok gelişmekte olan ülke tarafından benimsenen ithal ikameci sanayileşme stratejilerinin başarısız olmasıdır. Kaynakların yanlış tahsisine yol açan durumlar gibi eksiklikleri ve birçok gelişmekte olan ülkede sadece birkaç güçlü çıkar grubunun lehine olması gerçeği, stratejiden vazgeçilmesine neden olmuştur. Bunun akabinde birçok ülke 1970'lerde ticaretini serbestleştirme politikalarına geçmeye başlamıştır (SenGupta, 2020,s.1-2).

Bir ülkenin iç ticari açıklık derecesi, doğrudan yabancı yatırımı çekmek için önemlidir. Ticari açıklık, ithalat artı ihracatın gayri safi yurtiçi hasılaya oranı olarak belirlenir. Bir ekonominin yüksek açıklık derecesi, ülkenin ekonomik ve ticari rejimini serbest bıraktığını gösterir. Sonuç olarak, ticari açıklık doğrudan yabancı yatırım girişlerine zarar verebilir. Dondashe ve Phiri (2018), ticari açıklığın bir ülkeye doğrudan yabancı yatırımı çekmeye katkıda bulunduğunu belirtmektedir.

Ticari açıklığın gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere teknoloji transferini kolaylaştırması faktör verimliliğinin artmasını sağlar ve bu da büyümeyi hızlandırır. Ticaretin serbestleştirilmesinin büyümeyi nasıl etkilediği, coğrafi konum, ülke büyüklüğü, kurumsal gelişme düzeyi ve diğerleri arasında kalite dahil olmak üzere ülkeler arasındaki heterojenliğe de bağlıdır (Sengupta, 2020, s.12). Ticari açıklık, çeşitli nedenlerle akademik ve politik düşüncenin kilit bir unsurudur. Birincisi, ticari açıklık, gelişmekte olan ülkelerde Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu tarafından desteklenen yapısal uyum programının önemli bir parçasıdır. İkinci olarak, birçok ampirik çalışma, ihracata ve ithalata dayalı büyüme hipotezleri aracılığıyla ticari açıklığın ekonomik büyümedeki önemini öne sürmektedir. Üçüncüsü ise gelişen ekonomik büyüme de ticari açıklık politikalarının önemini aktarmaktadır (Hye ve Lau, 2015, s.188-189).

Bir ülkenin piyasası liberalleştirilirse doğrudan yabancı yatırımlar yoluyla uluslararası ticaret teşvik edilmiş olur. Açıklık olmaması, mal ihracatı ve ithalatı gibi faaliyetleri sınırlayacak engeller olabileceği algısı nedeniyle yatırımcıları caydırmaktadır (Owusu ,2016,s. 18). Ticari açıklık, teknoloji ve bilginin ekonomiye transferini destekler ve artan rekabete maruz kalma yoluyla karşılaştırmalı üstünlüğün kullanılmasına katkıda bulunur (Wiredu,2020 s.22).

Ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, karışık ve kesin olmayan sonuçlara bağlı olarak kapsamlı bir şekilde araştırılmıştır. Bu farklılıkların nedeni olarak, ticaret-büyüme bağıntısında sermaye stoku ve emeğin rolünün ihmal edilmesi gösterilebilir (Keho,2017,s.1). Ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik olumlu görüşlerin aksine ticaretin serbestleştirilmesi, ticaretin bozulması ve

ödemeler dengesi krizi dahil olmak üzere çeşitli makroekonomik istikrar biçimleri yoluyla ekonomik büyüme sürecine zarar verebileceği görüşleri de yer almaktadır. Bu nedenle, ticari açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki nedenselliğin yönü belirsizdir. DYY'nin ticaret yoluyla büyüme üzerinde doğrudan veya dolaylı bir etkisi olması muhtemeldir. DYY biçimindeki ticari açıklık, gelişmekte olan ülkelerdeki büyüme olgusunu açıklamada ana konulardan biri olarak ortaya çıkmaktadır (Nketiah ve ark., 2020, s.44).

Aşağıda doğrudan yabancı yatırımlar, ticari açıklık ve ekonomik büyüme konusunda yapılmış literatür araştırması yer almaktadır.

Literatür Araştırması

Uluslararası ticarete ilişkin genel teorik literatür, ticaretin bir ülkenin uzun vadeli büyüme beklentilerine olumlu katkıda bulunduğunu savunmaktadır. Yeni büyüme teorileri, ticari açıklığın yayılma ölçeğini artırarak ekonomik büyümeyi artırdığını göstermektedir. Ayrıca, ticari açıklığın hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde artan verimlilik, üretkenlik, teknoloji ve büyümeye yol açtığını gösteren ampirik kanıtlar vardır. Benzer şekilde literatür, DYY'nin teknoloji transferine, ekonomik dönüşüme, teknolojik ilerlemeye ve beşeri sermaye gelişimine yol açabileceğini öne sürmüştür. Ayrıca literatür, ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirilmesi için gerekli üretken sermayeyi sağladığı için DYY girişlerinin gelişmekte olan ülkeler için özellikle önemli olduğunu yansıtmaktadır. Böylece DYY, uzun vadede yerli sermaye stokunu tamamlar ve ülke ekonomisinin üretim kabiliyetlerini geliştirir. DYY fonlarının yüksek riskli alanlara veya sınırlı yerel yatırıma sahip yeni endüstrilere akışı yoluyla ev sahibi ülkelerdeki sermaye sıkıntısının üstesinden gelmeye yardımcı olur.

DYY, ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışma literatürde mevcuttur. Makki ve Somwaru (2004); Ved ve Sudesh (2007); Farshid ve ark. (2009); Serge ve ark. (2010); Asghar and Hussain(2014) ;Sakyi ve ark. (2015); Dutta ve ark.(2017); Iqbal ve ark.(2018); Wiredu ve ark.(2020); Bandy ve ark. (2021), çalışmalarında bu ilişkiyi araştırmışlar ve genel olarak doğrudan yabancı yatırımın, ülkelerde ekonomik büyümeyi ve yerli yatırımı teşvik etmek için ticaretle olumlu bir ilişki içinde olduğunu doğrulamaktadırlar. Hem ticari açıklık hem de DYY, üretim artışının önemli faktörleridir. Dolayısıyla bunlar ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır. Hye ve Lau (2015) çalışmasında ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki bağlantıyı araştırmışlar. Sonuçlar, beşeri sermaye ve fiziksel sermayenin uzun vadede ekonomik büyüme ile pozitif ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Öte yandan, ticarete açıklık endeksi uzun vadede ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir. Ayrıca istikrarsızlıkların olduğunu kısa vadede ticari açıklık endeksi ekonomik büyüme ile pozitif ilişkili olduğu sonucuna da

varmışlardır. Alabi (2019) çalışmasında, doğrudan yabancı yatırımın Nijerya'nın ekonomik büyümesi için pozitif ve anlamlı olduğu, yerli yatırımın da pozitif olduğu ancak %5 alfa düzeyinde anlamlı olmadığı sonucuna varmıştır. Yeboua (2021) çalışmasında doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasında kurumsal gelişimin rolünü araştırmıştır. Sonuçlarda, DYY, kurumsal gelişme düzeyinin belirli bir eşğin ötesinde olduğu ülkelerde ekonomik büyümeyi teşvik ettiğini buna karşın eşğin altına düşen ülkelerde DYY, ekonomik büyüme üzerinde ya negatif ya da sıfır etkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Yeboua (2021) çalışmasına istinaden DYY, yalnızca kaynak eksikliği olan ülkelere yatırım yapılabilir finansal kaynaklar getirmekle kalmaz, aynı zamanda yayılma etkileri yoluyla ev sahibi ülkelerde piyasa verimliliğini artırır ve kurumsal gelişim de etkinliği sağlayabilir. Bu nedenle doğrudan yabancı yatırımlar cazip hale gelmektedir ve gelişmekte olan ülkelerde kalkınmanın finansman kaynağı olarak düşünülmektedir (Srivastava and Talwar, 2020, s.2).

Ekonometrik Analiz

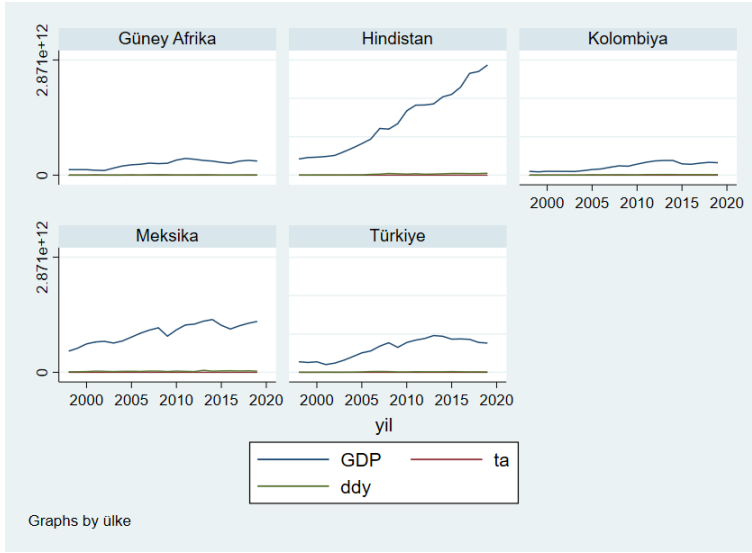
Bu çalışmanın amacı 1998-2019 dönemleri kapsamında Güney Afrika, Hindistan, Kolombiya, Meksika ve Türkiye'de doğrudan yabancı yatırım, ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmaktır. Birim kök, nedensellik ve eş bütünleşme testi ile aranacak olan ilişkide, değişimlerin daha rahat görülebilmesi adına değişkenlerin doğal logaritmaları kullanılmıştır. Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler ve durağanlık öncesi grafikleri aşağıda verilmiştir.

Tablo 1

Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Kaynak	Açıklama	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
Indyy	Dünya Bankası	Doğrudan Yabancı Yatırım	110	22.89284	1.185354	20.12605	24.65099
lngdp	Dünya Bankası	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	110	26.93876	.8596944	25.17978	28.68551
Inta	Dünya Bankası	Ticari Açıklık	110	-.7410585	.2535148	-1.439718	-.216127

*Ticari Açıklık yazar tarafından şu şekilde hesaplanmıştır: (EXPORT+IMPORT)/GDP

Grafik 1. Durağanlık Öncesi Sürece Ait Grafikler

Durağanlık sınaması için tercih edilecek teste sürece karar verilmesi için birimler arası korelasyonun test edilmesi gerekmektedir. Analizde kullanılan seride birimler arası korelasyonun başka bir ifadeyle yatay kesit bağımlılığının olması durumunda birinci kuşak birim kök testleri, bağımlılığı dikkate almadıkları için, güvenilirliğini yitirmektedir. Pesaran(2004) tarafından önerilen ve ADF regresyonundan elde edilen kalıntılar kullanılarak oluşturulan CD testinde, her birimin kendisi dışında kalan birimlerle korelasyonu hesaplanmaktadır (Tatoğlu, 2018: 105). CD testine ilişkin sonuçlar aşağıda verilmiştir.

Tablo 2

Birimler Arası Korelasyonun Tespiti İçin CD Testi Çıktıları

Değişken	CD-test	P	corr	abs(corr)
Indyy	10.27	0.000	0.692	0.692
Ingdp	13.88	0.000	0.936	0.936
Inta	8.28	0.000	0.558	0.558

Yukarıdaki çıktıda birimler arası korelasyon için tercih edilen CD testine ait çıktılar görülmektedir. Sonuçlara göre H_0 hipotezi reddedilmiş ve birimler arası korelasyonun varlığı kabul edilmiştir. Indyy değişkeni için %69, Ingdp değişkeni için %93 ve Inta değişkeni ise %55 korelasyon katsayısına sahiptir.

Birimler arası korelasyonun varlığı durumunda tavsiye edilen 2. kuşak panel birim kök testleri ile durağanlık sınaması yapılmıştır. Birimler arası korelasyon durumunda korelasyonun etkisini azaltabilmek amacıyla yatay kesit ortalamalarından fark alınmış serilere; Levin, Lin ve Chu(LLC) panel birim kök testi uygulanmıştır (Tatoğlu,2018:68).

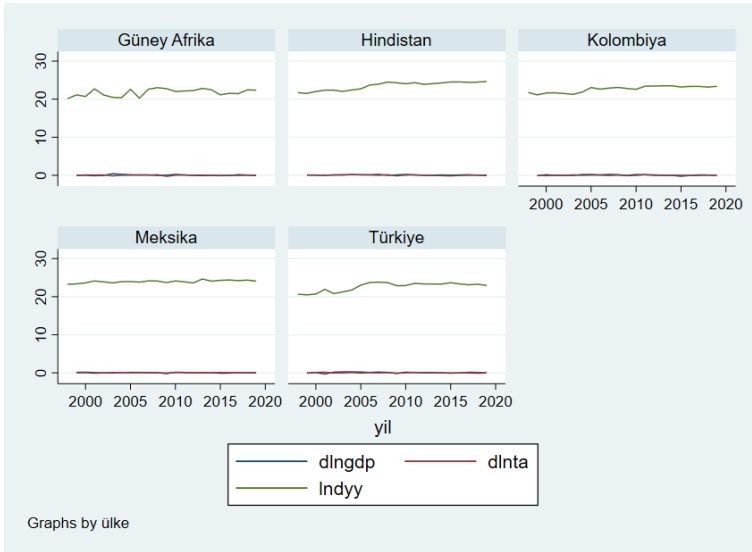
Tablo 3

LEVİN,LİN ve CHU (LLC) Panel Birim Kök Testi Çıktıları

SEVİYE	Birinci Fark				
	Indyy	Ingdp	Inta	dIngdp	dInta
Unadjusted t	-5.5015	-2.3173	-4.0241	-9.1309	-9.8992
Adjusted t	-3.3059	-0.2983	-1.2939	-6.4993	-7.7921
Ortalama gecikme (AIC)	0.20	0.40	0.60	0.00	0.00
P	0.0005**	0.3827	0.0978	0.0000**	0.0000**

** :Test istatistiğinin %1 önem düzeyinde anlamlılığını temsil etmektedir.

Levin, Lin ve Chu (LLC) panel birim kök testinde H_0 hipotezi: birimlerin en az biri birim kök içermektedir şeklinde kurulur. Alternatif hipotez ise birimler durağandır şeklindedir. AIC kriterine göre seçilen gecikme uzunluklarıyla, yatay kesit ortalamalardan fark alınarak yapılan test sonucunda Doğrudan yabancı yatırım (Indyy) için H_0 hipotezi reddedilmiş ve serinin düzey değerinde durağan olduğu görülmüştür. Ticari açıklık (Inta) ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (Ingdp) ise birinci farklarında durağan hale gelmişlerdir. Durağanlaştırma işlemi sonucu elde edilen grafikler aşağıda verilmiştir.

Grafik 2. Durağanlaştırma Süreci Sonrasına Ait Grafikler

Serilerin durağanlıkları sağlandıktan sonra, nedensellik analizi için kullanılacak olan, gecikme uzunluğuna karar verilmesi gerekmektedir. Gecikme uzunluğunun seçimine ait test çıktıları aşağıda verilmiştir.

Tablo 4

Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

lag	CD	J	J pvalue	MBIC	MAIC	MQIC
1	.9428835	32.26024	.6471457	-112.0038	-39.73976	-67.68483
2	.8773163	15.35865	.9640955	-92.83935	-38.64135	-59.60015
3	.2118051	13.21545	.7786179	-58.91655	-22.78455	-36.75708
4	-1.127525	14.19759	.115468	-21.8684	-3.802406	-10.78867

MBIC, MQIC ve MAIC kriterini minimum yapan gecikme uzunluğu 1 olarak kabul edilmiş olup panel nedensellik analizine geçilmiştir.

Tablo 5

Panel Nedensellik Testine Ait Çıktılar

Equation	Excluded	Df	chi2	Prob>chi2	DURUM
dlngdp	dlnta	1	3.435	0.064	H ₀ Reddedilemez
	lndyy	1	4.241	0.039	H ₁ Kabul
dlnta	dlngdp	1	4.955	0.026	H ₁ Kabul
	lndyy	1	0.563	0.453	H ₀ Reddedilemez
lndyy	dlngdp	1	5.005	0.025	H ₁ Kabul
	dlnta	1	2.568	0.109	H ₀ Reddedilemez

Çıktıda panel VAR Granger nedensellik analizi kullanılmıştır. Temel hipotez dışlanan değişken eşitlikteki değişkenin Granger nedeni değildir şeklinde kurulurken, alternatif hipotezi ise Granger nedenidir şeklinde kurulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre Gayri Safi Yurt İçi Hasıla hem ticari açıklığın hem de doğrudan yabancı yatırımların Granger nedenidir. Doğrudan yabancı yatırım ve GDP arasında nedensellik çift yönlüdür.

Nedensellik analizlerinin ardından uygulanacak olan eşbütünleşme analizleri de, birim kök testlerinde olduğu gibi, birimler arası korelasyonun varlığına göre 2 kuşak altında incelenmekte olup, birimler arası korelasyonun varlığı durumunda 2. kuşak panel eşbütünleşme testleri daha güvenilirdir (Tatoğlu, 2018:204). Çalışmada birimler arası korelasyonun varlığı kabul edildiği için 2. kuşak panel eşbütünleşme testlerinden Westerlund eşbütünleşme analizi tercih edilmiştir (Büyüknalbant, 2017, s.94).

Westerlund (2007), panel verilerle çalışılırken eşbütünleşmenin varlığını sınamak için, hata düzeltme modelini temel alan 4 adet test önermiştir. Testlerin temelinde, her birimin kendi hata düzeltmesine sahip olup olmadığını sınaması yoluyla eşbütünleşme varlığının sınaması vardır. Dolayısıyla, “hata düzeltme yoktur” olarak kurulan temel hipotez reddedildiğinde “ eşbütünleşme yoktur” hipotezi de reddedilmektedir (Tatoğlu, 2018, s.200-201). Aşağıdaki hata düzeltme modeli ele alınmaktadır (Tatoğlu, 2018, s.201-203).

$$\Delta Y_{it} = \delta'_i d_t + \alpha_i Y_{it-1} + \lambda'_i X_{it-1} + \sum_{j=1}^{P_i} \varphi_{ij} \Delta Y_{it-j} + \sum_{j=0}^{P_i} \gamma_{ij} \Delta X_{it-j} + e_{it}$$

Burada d_t , deterministik bileşenler vektörüdür; λ_i uzun dönem, γ_i ve φ_i ise kısa dönemli parametrelerdir. Grup ortalama istatistiklerinin (G_a ve G_t) elde edilmesi için yukarıda verilen model her bir birim için OLS ile tahmin edilmekte ve gecikme uzunluğu (p_i) birimlere göre değer alabilmektedir. İkinci aşamada $\alpha_i(1)$ hesaplanmakta ($1 - \sum_{j=1}^{p_i} \hat{\alpha}_{ij}$) ve üçüncü aşamada ise, istatistikler elde edilmektedir;

1. G_a (G_a istatistiği): $G_a = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{T \hat{\alpha}_i}{\hat{\alpha}_i(1)}$
2. G_t (G_t istatistiği): $G_t = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{\hat{\alpha}_i}{SE(\hat{\alpha}_i)}$

Burada $SE(\hat{\alpha}_i)$, $\hat{\alpha}_i$ 'nin standart hatasını temsil etmektedir.

P_a ve P_t istatistikleri ise, tüm panel ait bilgileri içermektedir.

3. P_a (P_a istatistiği): $P_a = T \hat{\alpha}$
4. P_t (P_t istatistiği): $P_t = \frac{\hat{\alpha}}{SE(\hat{\alpha})}$

Dört istatistik üzerine kurulu olan bu testler, oldukça esnek ve hata düzeltme modelinin uzun ve kısa dönem parametrelerinde heterojenliğe izin verilmektedir. Birimler arası korelasyon ihtimali altında, dirençli kritik değerler bootstrap sonucu elde edilebilen testin performansı, kalıntı temelli testlere göre daha iyidir (Tatoğlu, 2018,s.203).

Tablo 6

Westurlund Panel Eşbütünleşme Analizine Ait Çıktılar

Statistic	Value	Z-value	P-value	Robust P-value
Gt	-2.824	-3.077	0.001	0.030
Ga	-8.130	-0.943	0.173	0.020
Pt	-6.327	-3.185	0.001	0.000
Pa	-9.482	-3.186	0.001	0.020

Birimler arası korelasyonun olduğu durumda geçerli bootstrap değeri hesaplanmış ve çıktının en sonunda robust P-value olarak verilmiştir. Sonuçlara göre tüm istatistikler için H_0 hipotezi reddedilmiştir. Westurlund panel eşbütünleşme analizine göre değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi mevcuttur.

Sonuç

Ekonomik küreselleşme ile ticaret engellerinin azaltılması ya da ortadan kaldırılması, ticarete ve ekonomik büyüme oranını aşan sermaye hareketliliğinde artışlara yol açmıştır. Bu nedenle ev sahibi ülkelerdeki doğrudan yabancı yatırım (DYY), ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, ekonomi literatüründe

önemli konular arasında yer almaya devam etmektedir. Özellikle işsizlik ve teknolojik ilerleme eksikliğinden sorun yaşayan ülkeler için daha da önemlidir. Teknolojik bakımından yetersiz olan gelişmekte olan ülkelerin bunu gelişmiş ülkelerden transfer etmesinde de doğrudan yabancı yatırımlar önem kazanmaktadır. DYY, ev sahibi ülkedeki insan sermayesini ve enstitüleri geliştirerek yerel yatırımı teşvik eder. Doğrudan yabancı yatırım, bilgi ve teknoloji transfer etme, genel üretkenliği artırma, rekabet gücünü, girişimciliği artırma ve nihayetinde ekonomik büyüme ve kalkınma yoluyla yoksulluğu ortadan kaldırma potansiyeli açısından özellikle önemlidir.

DYY'nin rolü ve ticari açıklık, ekonomik büyümenin önemli mekanizmaları olarak kabul edilmiştir. Geçmişte yapılan birçok çalışma, doğrudan yabancı yatırım ve ticari açıklığın büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğunu göstermektedir. Bu tür bir etkinin boyutu, beşeri sermaye, yerli yatırım, altyapı, makroekonomik istikrar ve ticaret politikalarının düzeyine bağlı olarak ülkeler arasında farklılık gösterebilir. Literatür, DYY ve ticaretin ekonomik büyümedeki rolünün yanı sıra DYY ve ticareti teşvik etmede ekonomik ve kurumsal gelişmelerin önemini tartışmaya devam etmektedir.

Yapılan çalışmalarda da görüleceği üzere literatür, doğrudan yabancı yatırım girişlerinin ve ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin sonuçlarının oldukça çeşitli ve sonuçsuz olduğunu göstermektedir. Ampirik çalışmalarda bu çelişkilerin nedenleri arasında kullanılan verilerdeki farklılıklar, ülkeler, veri ölçümü ve tanımları, metodolojik yaklaşımlar yer almaktadır. Değişkenler arasındaki bağlantıya ilişkin çeşitli görüşler, literatür boşluğuna işaret etmektedir ve az sayıda çalışmanın yürütüldüğü DYY, ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi daha fazla araştırmak ve geliştirmenin gerekli olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada 1998-2019 dönemleri kapsamında Worldbank'den elde edilen verilerle Güney Afrika, Hindistan, Kolombiya, Meksika ve Türkiye 'de doğrudan yabancı yatırım, ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırılmıştır. Çalışmaya ait ilişkileri araştırmak için birim kök için Levin, Lin ve Chu (LLC) testi, Panel Granger Nedensellik analizi ve Westerlund Panel eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre Güney Afrika, Hindistan, Kolombiya, Meksika ve Türkiye için gayri safi yurt içi hasıla hem ticari açıklığın hem de doğrudan yabancı yatırımların Granger nedenidir. Doğrudan yabancı yatırım ve GDP arasında nedensellik çift yönlüdür. Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır. Çalışmada özellikle gelişmekte olan ülkeler seçilmiştir. Buradaki amaç doğrudan yabancı yatırımların ülkelere sağlayacağı pozitif etkilerinin örneğin, iş olanakları yaratması veya teknoloji yayılımı yoluyla ekonomik büyümeyi artırmadaki rolünü vurgulamaktır. Dolayısıyla seçilmiş ülkelerin dış ticaret politikaları doğrudan yabancı yatırımları çekmeye yönelik teşvikleri içermesi gerekmektedir. Çünkü bu ülkeler için doğrudan yabancı yatırımlar yapılan çalışma sonucunda görüleceği üzere ekonomik büyümeye neden olmaktadır. Sözkonusu ülkelerin ekonomik büyüme

yanında kalkınma çabalarının da olması, dolaylı yatırımlardan daha çok doğrudan yabancı yatırımlara yönelmelerinin gerektiğini de göstermektedir.

Bir ülkenin ticari serbestleşme düzeyinin bir göstergesi olarak da kabul edilen ticari açıklığın artmasıyla gelişmekte olan ülkeler ülke dışında mevcut olan yeni teknolojileri kullanarak üretkenliği ve verimliliği artırmaktadır. Ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi mevcut literatürde tartışma konusudur. Etki, bazı çalışmalarda olumlu, bazılarında ise önemsiz ve hatta olumsuz bulunmuştur. Farklılığın nedeni sermaye stoku ve emeğin rollerinin ihmal edilmesinden kaynaklanabilir. Çalışmada seçilmiş ülkeler için varılan sonuç ticari açıklık ile büyüme arasındaki ilişkinin pozitif olduğudur. Ülkelerde ticari açıklığın olması yabancı yatırımları çekmektedir. Dolayısıyla söz konusu ülkelerde ticari açıklık, iş bölümünün artırılmasına (üretkenliğin artırılması) ve ihracat kapasitesinin yükselmesine neden olarak genel ekonomik performanslarını iyileştirici etki doğurmaktadır. Ticari açıklığı olan bu ülkeler daha büyük pazarlara erişme imkânları elde ederler. Sonuç olarak, Güney Afrika, Hindistan, Kolombiya, Meksika ve Türkiye için hem ticari açıklık hem de doğrudan yabancı yatırımlar, üretim artışının önemli faktörleridir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Abbes, S.M., Guelli, B.M., Seghir, G.M., & Zakarya, G.Y. (2014). Causal interactions between FDI, and economic growth: evidence from dynamic panel co-integration. *Procedia Economics and Finance*, 3, 276-290. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)00541-9](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00541-9)
- Adegbite, E.O., & Ayadi, F.S. (2010).The role of foreign direct investment in economic development: a study of Nigeria. *World Journal of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development*, 6(1-2), 133-147. <https://doi.org/10.1108/20425961201000011>
- Aizenman, J., & Noy, I. (2006). FDI and trade – two-way linkages?. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 46(3), 317-337.
- Akinlo, A. (2004).foreign direct investment and growth in Nigeria: an empirical investigation. *Journal of Policy Modeling*, 26 (5), 627-639.
- Alabi, K.O. (2019).The impact of foreign direct investment on economic growth: Nigeria experience. *Open Journal of Applied Sciences*, 9, 372-385. <https://doi.org/10.4236/ojapps.2019.95011>
- Alesina, A., & Wacziarg, R. (1998). Openness, country size, and government. *Journal of Public Economics*, 69 (3), 305-321. [https://doi.org/10.1016/S0047-2727\(98\)00010-3](https://doi.org/10.1016/S0047-2727(98)00010-3)
- Ali, N., & Hussain, H. (2017).Impact of foreign direct investment on the economic growth of Pakistan. *American Journal of Economics*, 7 (4), 163-170.

- Asgar, N., & Hussain, Z. (2014). Financial development, trade openness and economic growth in developing countries: recent evidence from panel data. *Pakistan Economic and Social Review*, 52(2), 99–126.
- Banday, U.J., Murugan, S., & Maryam, J. (2021). Foreign direct investment, trade openness and economic growth in BRICS countries: evidences from panel data. *Transnational Corporations Review*, 13 (2), 211-221.
- Büyüknalbant, T. (2017). *Cari İşlemler Dengesizliğinin Sürdürülebilirliği, Belirleyicileri ve Politika Önerileri: OECD Üzerine Uygulama*. (Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Dondashe, N., & Phiri, A. (2018). Determinants of FDI in South Africa: do macroeconomic variables metter?. *Munich Personal RePEc Archive Paper No.* 83636.
- Dritsakia, C., & Stiakakis, E. (2014). Foreign direct investments, exports, and economic growth in Croatia: A time series analysis. *Procedia Economics and Finance*, 14, 181 –190.
- Dutta, C. B., Haider, M. Z., & Das, D. K. (2017). Dynamics of economic growth, investment, and trade openness: evidence from Bangladesh. *South Asian Journal of Macroeconomics and Public Finance*, 6, 82-104.
- Farshid, P., Ali, S., & Gholamhosein, S. (2009). The impact of foreign direct investment and trade on economic growth-taking China, Korea, Malaysia, Philippines & Thailand for Example. *China-USA Business Review*, 8, 37-43.
- Hisarciklilar, M., Kayam, S., Kayalica, M., & Ozkale, N.L. (2006). Foreign direct investment and growth in mediterranean countries. 139-164. http://emo.pspa.uoa.gr/data/papers/2_paper.pdf.
- Hye, Q.M.A., & Lau, W. (2015). Trade openness and economic growth: empirical evidence from India. *Journal of Business Economics and Management*, 16(1), 188-205.
- Iqbal, B.A., Turay, A., Hasan, M., & Yusuf, N. (2018). India's outward foreign direct investment: emerging trends and issues. *Transnational Corporations Review*, 10, 98–107.
- Jonsson, G., & Subramanian, A. (2000). Dynamic gains from trade: evidence from South Africa. *IMF Working Paper No. 00/45*, <https://doi.org/10.5089/9781451846461.001>
- Keho, Y.(2017). The impact of trade openness on economic growth: The case of Cote d'Ivoire. *Cogent Economics & Finance*, 5 (1), 1-14. <https://doi.org/10.1080/23322039.2017.1332820>
- Le, T.-H., Kim, J., & Lee, M. (2015). *Institutional quality, trade openness, and financial development in Asia: an empirical investigation*. Philippines: Asian Development Bank.
- Louzi, B.M., & Abadi, A. (2011). The impact of foreign direct investment on economic growth in Jordan. *IJRRAS*, 8, 253-258.
- Makki S. S., & Somwaru, A. (2004). Impact of foreign direct investment and trade on economic growth: evidence from developing countries. *American Journal of Agricultural Economics*, 86 (3), 795-801. <https://doi.org/10.1111/j.0002-9092.2004.00627.x>
- Nketiah, E., Cai, X., Adjei, M., & Boamah, B.B. (2020). Foreign direct investment, trade openness and economic growth: evidence from Ghana. *Open Journal of Business and Management*, 8, 39-55. <https://doi.org/10.4236/ojbm.2020.81003>
- Ogbokor, C.A. (2016). Econometric analysis of the impact of foreign direct investment on economic growth in Namibia: evidence from annual data. *International Journal of Economics and Finance Studies*, 8 (2), 205-218.

- Owusu, M. (2016). *The determinants of foreign direct investment inflows in Ghana* (Master dissertation, Kwame Nkrumah University of Science and Technology Kumasi). <http://ir.knust.edu.gh/bitstream/123456789/10351/1/OLD%20THESIS%20EDITED%20NEW%202.pdf>
- Pesaran, H.M. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *IZA Discussion Paper, 1240*, <http://ftp.iza.org/dp1240.pdf>
- Sakyi, D., Commodore, R., & Opoku, E. E. O. (2015). Foreign direct investment, trade openness and economic growth in Ghana: an empirical investigation. *Journal of African Business, 16*, 1-15. <https://doi.org/10.1080/15228916.2015.1061283>
- Samantha, N., & Haiyun, L. (2017). The impact of FDI on the economic growth of Sri Lanka: an ARDL approach to co-integration. *International Journal of Innovation and Economic Development, 3*(5), 70-82. <https://doi.org/10.18775/ijied.1849-7551-7020.2015.35.2006>
- SenGupta, S.(2020). How trade openness influenced economic growth in India: An empirical investigation. *Indian Journal of Economics and Development, 8*, 1-14. <https://doi.org/10.17485/IJED/v8.21>
- Serge, C., & Yue, Y. (2010). The relationship between foreign direct investment, trade openness and growth in Cote d'Ivoire. *International Journal of Business and Management, 5*(7), 99-107.
- Srivastava, S., & Talwar, S. (2020). Decrypting the dependency relationship between the triad of foreign direct investment, economic growth and human development. *The Journal of Developing Areas, 54* (2), 1-14.
- Tatoğlu, F.Y. (2018). *Panel Zaman Serisi Analizi Stata Uygulamalı* (2.bs.). İstanbul: Beta Yayınevi.
- Thanh, S. D., Nguyen, P. C., & Christophe, S. (2019). Impact of foreign direct investment, trade openness and economic institutions on growth in emerging countries: The case of Vietnam. *Journal of International Studies, 12*(3), 243- 264. <https://doi.org/10.14254/2071-8330.2019/12-3/20>
- Trinh, N.H.,& Nguyen, Q.A.M. (2015). The impact of foreign direct investment on economic growth: evidence from Vietnam. *Developing Country Studies, 5*(20),1-9.
- Ümit, Ö.A. (2016). Türkiye’de ticari açıklık, finansal açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler: sınır testi yaklaşımı. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , 9*(1), 255-272.
- Ved, P., & Sudesh, P. (2007). An empirical investigation of the causal relationship between openness and economic growth in India. *Asian Economic Review, 49*, 485-494.
- Wiredu, J., Nketiah, E., & Adjei, M. (2020). The relationship between trade openness, foreign direct investment and economic growth in West Africa: static panel data model. *Journal of Human Resource and Sustainability Studies, 8*, 18-34. <https://doi.org/10.4236/jhrss.2020.81002>
- Yeboua, K. (2021). Foreign direct investment and economic growth in Africa: new empirical approach on the role of institutional development. *Journal of African Business, 22* (3), 361–378.